

21^e jaargang · winter 2023

Kroniek Sint Agatha

Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven | Klooster Sint Agatha

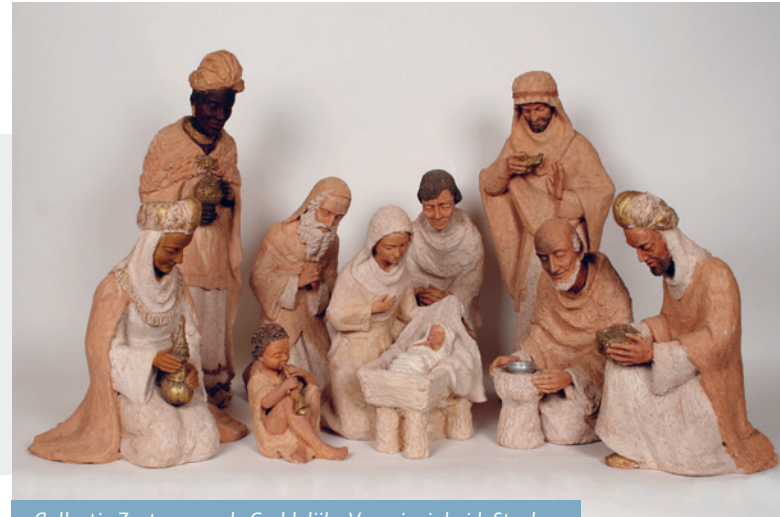
Ten Geleide

Opnieuw een jaar dat ten einde loopt en een jaar waarin veel gebeurd is; u vindt in deze Kroniek de meest recente ontwikkelingen. Graag wensen we u fijne Kerstdagen toe en een voorspoedig 2024.

NIEUWE WEBSITE

Sinds begin december is hij 'in de lucht', de vernieuwde website van het Erfgoedcentrum: www.erfgoedkloosterleven.nl. De vorige werd in 2009 ontworpen en is lang meegegaan. Maar het raadplegen van de website via een tablet of telefoon was moeizaam, evenals het wijzigen van de informatie. Daarvoor zijn inmiddels betere mogelijkheden voorhanden. De indeling van de nieuwe website is in grote lijnen vergelijkbaar met de oude. Het Erfgoedcentrum beheert collecties, geeft informatie over kloosterleven en ontvangt bezoekers. Deze drie functies bepalen de hoofdindeling.

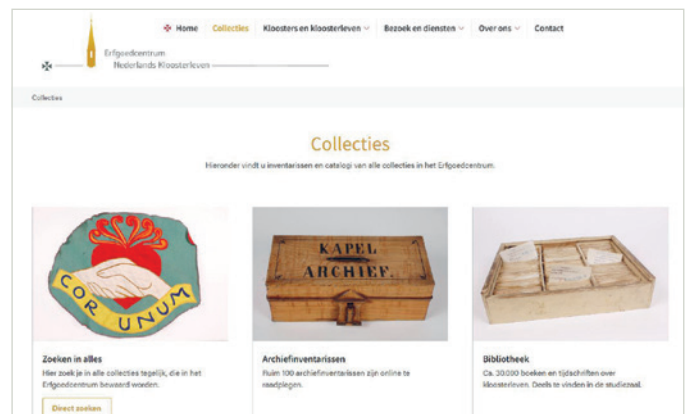
Bij het ontwerpen is veel aandacht besteed aan de online presentatie van archiefinventarissen en catalogi, waarmee de collecties van het Erfgoedcentrum geraadpleegd kunnen worden. Centrale vraag daarbij was: voor wie zijn die inventarissen en catalogi bedoeld en kunnen deze doelgroepen er hun weg in

Collectie Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid, Steyl

vinden? Professionele onderzoekers zijn bedreven in het raadplegen en vinden wel wat ze zoeken, maar voor 'leken' in het onderzoeksveld is dat niet vanzelfsprekend. Het intypen van een term in een zoekvenster levert niet altijd het gewenste resultaat op. Het Erfgoedcentrum bewaart bijvoorbeeld verschillende kerststallen, maar met de zoekterm 'kerststallen' ga je die niet vinden. Een kerststal wordt in enkelvoudige vorm beschreven, het woord 'kerststallen' komt in de beschrijvingen zelden letterlijk voor. Als je weet hoe catalogi werken, kun je dit probleem goed omzeilen, maar ben je daarmee niet bekend, dan is de kans reëel dat je het na de eerste zoekactie voor gezien houdt.

Erfgoedprogrammatuur heeft een ander soort klantvriendelijkheid dan de bekende zoekmachines en maakt een scherper onderscheid tussen gewenste en ongewenste resultaten. Uitgangspunt is dat je

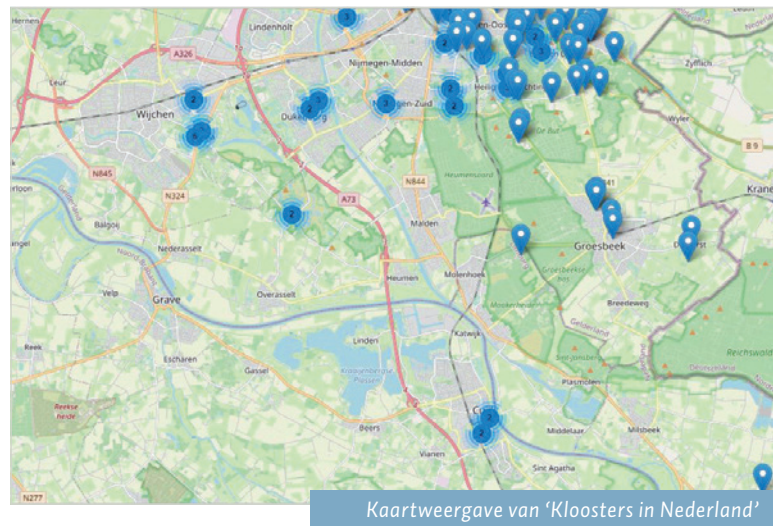

Vrijwilligers aan het werk, in het midden Toon Smeenk

zoekt naar hetgeen je intypt, en niet naar iets dat erop lijkt of dat gesponsord wordt. Voor verbreding van je zoekresultaten is een zekere 'zoekvaardigheid' nodig. Alle archiefdiensten en bibliotheken doen hun best om belangstellenden datgene te laten vinden wat ze zoeken: door de manier waarop ze hun collecties beschrijven en door aanwijzingen op de website. Voordat de nieuwe website online ging, hebben de studiezaalmedewerkers van het Erfgoedcentrum onder collega's en vrijwilligers een 'gebruikersonderzoek' uitgevoerd. Dit bleek heel nuttig. Het gaf beter inzicht in de manier waarop de website geraadpleegd wordt en leidde vervolgens tot de nodige aanpassingen van de website-in-wording. Voor wie minder digitaal vaardig zijn, wijst de website op de mogelijkheid van een mail of een bezoek aan de studiezaal. Dan kan de studiezaalmedewerker als 'geofende zoeker' toelichting geven en suggesties aanreiken om de gewenste informatie te vinden. Nu iedereen de nieuwe website kan raadplegen, zal duidelijk worden wat wel en wat niet goed functioneert. Op basis van vragen en opmerkingen van gebruikers hopen we de website regelmatig te kunnen verbeteren. MA

MONASTICON

De programmatuur waarmee het Erfgoedcentrum collecties beschrijft en presenteert, wordt door veel archiefdiensten gebruikt. Het computerprogramma heeft mogelijkheden en beperkingen, en is voortdurend in ontwikkeling. De vernieuwing van de website van het Erfgoedcentrum vormde een goede aanleiding om weer eens te kijken naar de inrichting van de zoekfuncties in het programma. Met name bij de online presentatie van het zogenoemde 'monasticon' van het Erfgoedcentrum zijn de zoekmogelijkheden verbreed en (hopelijk) verhelderd.

Kaartweergave van 'Kloosters in Nederland'

Het gaat om een lijst van alle kloosters die in Nederland gevestigd waren, of nog altijd zijn, vanaf de middeleeuwen tot op de dag van vandaag. Naast de vermelding van plaats, datering, kloosterorde en kloosternaam geeft het bestand inzicht in de geschiedenis van elke vermelde locatie. De oorsprong van de lijst dateert al van voor de oprichting van het Erfgoedcentrum. In de jaren 1990 werd door een medewerker van het Katholiek Documentatiecentrum (KDC) in Nijmegen een begin gemaakt met een lijst van zusterkloosters. Deze gegevens werden meegenomen naar Sint Agatha en op gezette tijden aangevuld.

Medio 2015 begon vrijwilliger Toon Smeenk aan een grootscheepse herziening en aanvulling van alle tot dan toe verzamelde gegevens. Jarenlang gestaag zoekwerk leidde ertoe dat in 2020 de kloosters tot ca. 1800 konden worden afgerond. Voor deze kloosters functioneerde de 'Kloosterlijst VU' van prof. dr. Goudriaan, emeritus hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, als uitgangspunt. Prof. Goudriaan verrichtte jarenlang onderzoek naar middeleeuwse kloosters. Op basis daarvan kwamen er op de lijst locaties bij, gingen er locaties af en werden gegevens verbeterd. Zijn lijst is heden ten dage leidend voor het onderzoek naar kloosters tot 1800. Prof. Goudriaan heeft zijn onderzoeksresultaten gul beschikbaar gesteld voor de kloosterlijst van het Erfgoedcentrum. Toon Smeenk heeft alle kloosters op de lijst aangevuld met een samenvatting van de geschiedenis. Bij de kloosters na 1800 heeft inmiddels een herziening en aanvulling plaatsgevonden voor die van de paters en een deel van de broedercongregaties. Voor de andere broedercongregaties en voor de zusterkloosters moeten de betreffende werkzaamheden nog worden verricht.

Tegelijk met de bouw van de nieuwe website van het Erfgoedcentrum is de presentatie van de kloostergegevens aangepast. Via de webpagina 'Kloosters

in Nederland' kan nu worden gezocht naar locaties waar kloosters stonden; via de webpagina 'Orden en congregaties' vind je alle religieuze instituten. Bij de instituten staan ook de plaatsen vermeld waar ze gevestigd waren; bij de locaties vind je ook de naam en gegevens van de orde/congregatie die daar verbleef. Zoekfilters maken het mogelijk om te selecteren op plaatsnaam, provincie, kloostergemeenschap of tijdsperiode. Het zoekresultaat kan worden bekeken in een lijst, maar ook op een landkaart.

De werkzaamheden van Toon Smeenk zijn een fantastische bijdrage aan de activiteiten van het Erfgoedcentrum. Er is nog best een weg te gaan voordat hij alle kloosters 'onderhanden' heeft genomen, maar wel een die geleidelijk aan leidt naar een prachtig naslagwerk voor iedereen die onderzoek doet naar kloosters en kloosterlingen. MA

UNESCO VLAG

Graduale, miniatuur bij de gezangen van Driekoningen

Op 15 december kwamen medewerkers van Unesco Nederland naar Klooster Sint Agatha voor het uitreiken van een heuse Unesco Werelderfgoed-vlag. In november werd het topstuk uit de oude kloosterbibliotheek, het Graduale van Johannes van Deventer, opgenomen in het *Nederlands Memory of the World Register*; reden voor een feestje.

Het Graduale is het enige middeleeuwse handschrift in Nederland dat de plaats van vervaardiging nooit verliet. Het rijk versierde manuscript werd rond 1500 in het Klooster Sint Agatha geschreven door Kruisheer Johannes van Deventer. Hij was tientallen jaren de onbetwiste meester van het scriptorium in het klooster, waar boeken werden vervaardigd. Als enige niet-prior heeft hij een grafsteentje in de kloosterkerk.

In een lijst met overleden leden van de orde is te vinden dat Johannes, als priester en bewoner van Klooster Sint Agatha, stierf op 9 september 1537.

Het Graduale is een reusachtig koorboek - het weegt maar liefst tweeëntwintig kilo - met alle Gregoriaanse gezangen voor de Heilige Mis ofwel de eucharistieviering. Het boek werd door een groep koorzangers gezamenlijk gebruikt. Het bevat op 311 perkamenten bladen zowel de gezangen die bij iedere eucharistieviering klinken, als gezangen die wisselen naar gelang de tijd van het jaar.

"Als de vos de passie preekt..."

Het Graduale van Johannes van Deventer telt 2146 hoofdletters, waarvan de meeste versierd zijn. De beginletters van de gezangen voor hoogfeesten in het klooster zijn voorzien van prachtige geschilderde miniaturen, die in het verleden al de nodige aandacht kregen van onderzoekers. Veel vaker gaat het echter om fijne penversieringen bij een rode, blauwe of zwarte hoofdletter: bloem- en bladmotieven, maar ook vreemde beesten en gezichten of Bijbelse voorstellingen. Zo wordt het verhaal van koning Salomon afgebeeld, die recht moet spreken wanneer twee vrouwen beweren de moeder van hetzelfde kind te zijn. En bij de gezangen in de Passietijd is een spreekwoord getekend dat de afgelopen weken vaak werd gebruikt: "Als de vos de passie preekt, boer pas op je ganzen." Honderden hoofdletters met penversieringen, het moet een ongelofelijke klus zijn geweest om dit te maken. Bij gelegenheid van de opname van het Graduale in het Unesco register, heeft het Erfgoedcentrum een brochure uitgegeven met de mooiste en meest verrassende illustraties uit het enorme boek. Hoe u die kunt bestellen, leest u op de nieuwe website van het centrum. MA

WINTERSTOP

We schreven al enkele keren over de restauratie van de kloostermuren in Sint Agatha, een traject dat ruim twee jaar geleden is ingezet. In 2021 werd de fondswerving voor dit project gestart, in april 2023 kon de restauratie daadwerkelijk beginnen. Medio november werd het te koud om te kunnen metselen en voegen, en is een winterstop ingegaan. Tijd voor een tussenbalans.

In zeven maanden tijd is ruim de helft van de oostelijke kloostermuur aangepakt, de muur die het meest vervallen was. In het begin was het even zoeken om vanuit de concrete situatie een efficiënte werkwijze te ontwikkelen. De afstanden zijn groot en de muur bleek uit veel verschillende stukken te bestaan: wat betreft ouderdom, gebruikte stenen, toegepast voegmateriaal en fundering. De herstelduur van de eerste tracés was dan ook niet maatgevend voor het vervolg, dat een stuk sneller ging. In overleg met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zijn de samenstelling en kleur van het voegwerk bepaald. Ook zijn besluiten genomen over de afwerking van de bovenzijde, met deels een rollaag, deels een 'ezelsrug' en deels handhaving van de reeds verdwenen steenlagen. Geleidelijk aan is steeds beter te zien hoe mooi de gerestaureerde muur worden gaat. Kloostermuren maken soms een statische indruk, maar in dit geval hebben eeuwen van bouwen, veranderen, uitbreiden en herstellen geleid tot een levendig resultaat; tot een muur die in zeker zin 'zwierig' rond het kloosterterrein cirkelt en waarvan niet twee steunberen evenwijdig aan elkaar staan.

Ondertussen is ook de fondswerving voortgezet om het benodigde bedrag voor de restauratie volledig bij elkaar te brengen. Ook hierbij zijn in 2023 grote stappen voorwaarts gezet, mede dankzij de onmisbare

hulp van een goede bekende met een breed netwerk in 'ondernemend Land van Cuijk'. Voor 'de laatste steentjes' is in november extra publiciteit gezocht, in de hoop eind dit jaar te kunnen zeggen dat de financiering rond is. We zijn enorm dankbaar voor de respons op de fondswervingsactie. Met vereende krachten - van overheden, restauratiefondsen, ondernemers en vele, vele donateurs die 'steentjes bijdroegen' - gaat het lukken om de oudste kloostermuren van Nederland een toekomst te geven. We hopen dat iedereen die heeft meegeholpen ook zal meegenieten van het resultaat, vanaf de Maasdijk of vanuit de kloostertuin die alle dagen is opengesteld. MA

UIT DE COLLECTIE

Sinds kort is de inventaris van het archief van de Zusters van Liefde uit Tilburg via de website van het Erfgoedcentrum te doorzoeken. Het archief behoort met bijna 140 strekkende meters tot de omvangrijkste archieven van zustercongregaties. Bovendien is het één van de meest geraadpleegde collecties.

Toen eind 2021 de archivaris van de zusters met pensioen ging, besloot de congregatie om het gehele archief vanuit Tilburg naar het Erfgoedcentrum over te brengen. Een deel was er al, maar nu volgden ook: het indrukwekkende fotoarchief over Nederland en de missie; de onmisbare stamkaarten en registers van de leden; de archieven van de grote huizen Insula Dei in Arnhem, Stanislaus in Moergestel, Angeli Custodes in Raalte en het moederhuis aan de Oude Dijk in Tilburg. De inventarisatie van de verhuiswagen vol aanvullingen werd aangegrepen om het gehele archief kritischer te selecteren en om de veel bevroegde collectie voor onderzoekers toegankelijker te maken. De archivariessen van het Erfgoedcentrum kregen hierbij hulp van een grote groep vrijwilligers. Zij beschreven bijna tweeduizend persoonsdossiers, ontsloten vele foto's en fotoalbums, brachten de omvangrijke audio- en filmcollectie in kaart en droegen bij aan de materiële verzorging.

In verschillende deelarchieven is over veel onderwerpen informatie te vinden. Een voorbeeld is het schippersinternaat Stella Maris, onderdeel

Kloostermuur november 2023

van klooster Insula Dei in Arnhem. Op 29 september 1936 opende deze eerste katholieke school voor schipperskinderen haar deuren. In 1963 maakte de KRO een filmitem over Stella Maris, waarin zuster Alix van de Molengraaf als directrice vertelt over het afwijken-de rooster: schipperskinderen doorliepen de stof van 6 jaar in minder tijd. De lange dagen waren voor hen niet altijd gemakkelijk, maar ze leken geen heimwee te hebben. Op de beelden zien we onder andere kleine kinderen met speelgoed, een aardrijkskundeles en waterpret. De fotoalbums van eind jaren 1950 laten zien wat er verder gebeurde op het internaat: kinderen deden er hun eerste communie en er leek geen gebrek aan gezelligheid tijdens Carnaval, uitstapjes naar de Efteling of op kamp.

De opening in 1936 staat in de kroniek van Insula Dei uitvoerig beschreven. Een van de sprekers wees erop dat Insula Dei *“altijd bijzondere zorg heeft gewijd aan de jeugd, wier opvoeding gevaar liep, al of niet door de schuld der ouders. Onder de laatste categorie mogen zeer zeker de kinderen van schippers gerekend worden. Uit het rapport van het bestuur van het Onderwijsfonds voor de scheepvaart is gebleken, aldus spreker, dat slechts 26 procent van de schippersjeugd redelijk onderwijs geniet (...) Er zijn thans 4 lokalen waarvan er 2 gebruikt worden voor gemengde klassen en twee andere voor een jongens- en een meisjesklas. De duur van het onderwijs is gesteld op 3 jaren en in dezen tijd moet het geheel lager onderwijs, waarover andere kinderen zes jaren doen, onderwezen worden. Daarom zijn er schooltijden van 8.30-12 uur, van 1.30-3.30 en van 4-5.30 uur.”*

Tijdens de Slag om Arnhem, in september 1944, lag Insula Dei midden in de vuurlinie en werd meerdere malen getroffen door bombardementen. Een zuster schreef: *“Om kwart over één op weg naar de recreatie viel er een bom op het magazijn van de Duitschers vlak achter ons huis. De slag was zo hevig dat alle inwoners naar de voor ieder aangewezen schuilplaatsen vluchtten, toen*

Eetzaal, 1947

begon ons leven in de gangen van 't huis.” Zusters, personeel, verpleegden en leerlingen van de Zusters van Liefde moesten, net als andere inwoners van Arnhem, evacueren naar verschillende plaatsen, veelal op de Veluwe en in de Achterhoek. Door de grote verwoestingen kon niet iedereen direct na de oorlog terugkeren. De kinderen van het schippersinternaat verbleven nog tot maart 1947 elders, terwijl Insula Dei weer werd opgebouwd. Aan het eind van dat jaar memoreert de kroniekschrijfster van Insula Dei het vertrek van de kinderen: *“Maar eerst nog een kerstviering, voor ze het ruime sop kiezen. De klasseonderwijzeres (...) had enkele kleine kerststukjes geleerd die ze, van zo klein als ze waren, zeer aardig hebben opgevoerd. (...) Na afloop uitdeling der kerstpakketten. Algemene vreugde. 20 dec. vertrokken onze schippertjes naar alle richtingen, begeleid door verschillende zusters.”* GvG en SS

Kroniek van een half jaar

- ▶ Op 10 juli ontvingen we aanvullingen op het archief van de Augustinessen van Heemstede. Verder kwamen het afgelopen halve jaar aanvullingen binnen van de Kerkelijke Instelling Monialenzorging Someren, de Zusters van Liefde in Tilburg, de Ongeschoeide Karmelieten, de Missionarissen Oblaten van Maria, de Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes, de Dochters van O.L. Vrouw van het H. Hart, de Franciscanessen van de H. Elisabeth, de Franciscanessen van Veghel en de Zusters van Barmhartigheid.

Vertrek uit Insula Dei onder begeleiding van het Rode Kruis, september 1944

'Uitstapje' tijdens de vrijwilligerslunch

- ▶ Op 13 juli vond bouwoverleg plaats over de restauratie van de kloostermuren en verbouwing van de sacristie tot appartement. Vervolgbijsprekingen waren op 25 juli, 20 september en 15 november.
- ▶ Op 19 juli bezochten alle direct betrokken bij de restauratie de steenfabriek Zilver Schoon Randwijk in Heteren, waar een deel van de benodigde kloostermoppen wordt gemaakt.
- ▶ Op 8 augustus was er een brandoefening.
- ▶ Op 17 augustus haalden we voorwerpen op bij de Fraters van Tilburg, op 24 augustus voorwerpen van de Passionisten in Molenhoek.
- ▶ Op 28 augustus ontvingen we bestuursleden van de Franciscanessen van de H. Joseph. Ook bestuursleden van de Zusters van JMJ, de Kleine Zusters van de H. Joseph, de Fraters van Utrecht, de Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes en de Missionarissen van Afrika bezochten in het afgelopen halve jaar het Erfgoedcentrum.
- ▶ Op 5 september plukten de tuin vrijwilligers de appels, waarvan we 687 liter appelsap lieten maken.

Colofon

Deze kroniek wordt uitgegeven door de stichtingen
Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven en Sint Aegten
ISSN: 2210-5719

Redactie: M. Arendsen, G. van Gorp,
G. Heusschen, S. Scherpenisse

Adres: Kroniek Sint Agatha
Kloosterlaan 24, 5435 XD St. Agatha
Tel. 0485 - 31 10 07

E-mail: info@erfgoedkloosterleven.nl

Website: erfgoedkloosterleven.nl | kloostersintagatha.nl

Rekeningnummer: 0451 7552 35 t.n.v. Stichting
Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Sint Agatha

Vormgeving: Vormweijts, Nijmegen

De Franciscanessen van Veghel brengen aanvullingen

- ▶ Op 10 september nam Klooster Sint Agatha deel aan de Open Monumentendagen met rondleidingen en een lezing door Edgard Claes o.s.c.
- ▶ Op dinsdag 12 september startte een nieuwe cursus icoonschilderen door Liesbeth Smulders.
- ▶ Op 19 september was de jaarlijkse feestelijke (lunch) bijeenkomst voor vrijwilligers en staf.
- ▶ Op 10 oktober was de jaarlijkse Participantenvergadering van het Erfgoedcentrum.
- ▶ Op 16 oktober bezochten onze archivariissen het Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) voor informatie over de scanprocedure. Op 21 november werd voor dit doel een bezoek gebracht aan het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (RHCE).
- ▶ Zondag 29 oktober was de laatste dag van de zomeropenstelling en de laatste koorvesper van het seizoen.
- ▶ Op 10 november was er een kennismakingsgesprek met medewerkers van BHIC over mogelijkheden voor samenwerking.
- ▶ Op 20 november arriveerde het archief van de Franciscanessen van Sint Lucia.
- ▶ Op 18 december was er een Kerstbijeenkomst met medewerkers, bestuursleden en bewoners, waarbij we samen terugkeken op een goed jaar.
- ▶ In 2023 ontving de studiezaal 580 verzoeken om informatie en telde 270 bezoeken. Bijna 4500 mensen bezochten in de zomermaanden de tentoonstelling en 6100 personen het bezoekerscentrum. In gemiddeld vier rondleidingen per week werden 1740 mensen geïnformeerd over klooster, Erfgoedcentrum en bezienswaardigheden in de tentoonstelling.